

KURT LEWIN (1890–1947) – W OCZACH JEGO BIOGRAFÓW

WŁODZISŁAW ZEIDLER*

Hohenwestedt

STRESZCZENIE

Poglądy i twórczość Kurta Lewina wywierały i nadal wywierają fascynujący wpływ na wielu autorów, którzy piszą o jego drodze życiowej oraz twórczości, opierając się na własnej wiedzy oraz na stanie badań nad ową twórczością. Kurt Lewin ma trwałe miejsce w historii psychologii, ale pomimo to, w zależności od punktu widzenia autora, obrazy jego dorobku są różne. Idąc śladem Graumanna (1992/2007), w artykule przeanalizowano jego pogląd, że psychologia XX wieku nie była przygotowana na przyjęcie i zrozumienie dzieł Kurta Lewina. Stanowisko Graumanna uzasadnia to, że poszczególni biografowie ograniczali swoje zainteresowania pracami Lewina albo do „okresu berlińskiego”, albo tego w USA. Tym samym zacierali złożoność i wyrazistość obrazu jego przestrzeni życiowej, która rozpoczynała się jednak już w Mogilnie i w Poznaniu.

BIOGRAFISTYKA
PRZESTRZEŃ ŻYCIOWA
ŹRÓDŁA INFORMACJI

SŁOWA KLUCZOWE

33	KURT LEWIN W HISTORII PSYCHOLOGII
35	OPOWIEŚCI BIOGRAFICZNE I PUNKT WIDZENIA
36	POCHODZENIE INFORMACJI BIOGRAFICZNYCH
37	Tożsamość Uczzonego
38	RECEPCJA PRAC KURTA LEWINA – TAKŻE W POLSCE
38	Właściwy punkt widzenia?
40	MOŻLIWE PUNKTY WIDZENIA
41	LEWIN I FILOZOFIA
45	OSOBLIWOŚĆ PRZESTRZENI ŻYCIOWEJ KURTA LEWINA
46	BIBLIOGRAFIA

KURT LEWIN (1890–1947) – IN THE EYES OF HIS BIOGRAPHERS

ABSTRACT

Kurt Lewin's views and work have had, and continue to have, a fascinating influence on many authors who write about his life's journey and work, based on their own knowledge and the state of research into that work. Kurt Lewin has a permanent place in the history of psychology, but despite this, depending on the author's point of view, images of his work vary. Following in the footsteps of Graumann (1992/2007), this paper examines his view that 20th century psychology was not prepared to receive and understand the works of Kurt Lewin. Graumann's position is justified by the fact that individual biographers limited their focus on Lewin's work to either the „Berlin period” or that in the United States. By doing so, they blurred the complexity and clarity of the picture of his life space, which, however, already began in Mogilno and Poznan.

KEYWORDS

biography, living space, sources of information

*Ohne schöpferische, selbständig denkende und urteilende Persönlichkeiten
ist eine Höherentwicklung der Gesellschaft ebenso wenig denkbar
wie die Entwicklung der einzelnen Persönlichkeit
ohne den Nährboden der Gemeinschaft¹.*
(Einstein, 1934/1979, s. 12)

KURT LEWIN W HISTORII PSYCHOLOGII

Dzieje każdej nauki powstają jako wynik interakcji poglądów oraz życiorysu uczonego z tym, co na dany temat już przed nim zostało powiedziane. Niektórzy spośród psychologów, których dzieła zaliczane są do historii psychologii, napisali własne biografie Lewina (Wundt, 1920; Heider, 1984; Obuchowski, 2009). Inni nie mieli na to czasu? Ponieważ dla zrozumienia wielkości dzieła uczonego, który zajął miejsce w historii nauki, potrzebna jest znajomość jego poglądów, życiorysu oraz klimatu czasu, w którym tworzył, napisania biografii wielkich twórców podejmowali się także inni. Wtedy, gdy widoczne było *zainteresowanie* właśnie tą biografią, która czekała na napisanie. Należy dodać, że owo zainteresowanie miało także rozmaity wpływ na prezentację danej biografii. Niekiedy prowadziło do ograniczenia się do jej fragmentów, innym razem – do jej deformacji. Bo biografię pisze się zawsze nie tylko *o kims*, lecz także *dla kogoś*. Dokładniej mówiąc, w porządku czasowym właśnie zainteresowanie daną osobą lub jej twórczością wyprzedza i uzasadnia pisanie biografii.

Nazwisko Kurta Lewina, poczynając od 2. poł. XX wieku, występuje niemal we wszystkich podręcznikach historii psychologii. W tych wcześniejszych zaledwie wzmiankowane (Brett, 1969) albo odnotowane na marginesie innych osiągnięć (Lück, 1997), w innych – na tle rozwoju ówczesnej psychologii (Schönpflug, 2000; Stachowski, 2000), ale także zamknięte w systemie interpretacyjnym „amerykańskiej psychologii” (Schultz, Schultz, 2008), wreszcie jako wielostronna i wyczerpująca nota informacyjna (Lück, 2008; Lück, Miller, Sewz-Vosshenrich, 2008). Dodam, że część spośród tych autorów (Lück, Schönpflug, Stachowski) opublikowała także osobne monografie na temat twórczości albo biografii Kurta Lewina. Nie dziwi zatem, że podawane tam przez tych samych autorów informacje dotyczące jego życiorysu i twórczości są obszerniejsze i bardziej interesujące.

W roku 1997 ukazała się obszerna publikacja przygotowana przez zespół wielu autorów z Europy i USA, pt. *A pictorial history of psychology*. Na łamach tego tomu wzmianki na temat Lewina występują 10 razy, ale poświęcono mu tylko jeden artykuł – sześć stron – pt. *Kurt Lewin – Filmmaker!* W tym kontekście widzimy problem recepcji badań i poglądów Kurta Lewina na tle ówczesnej psychologii akademickiej. A był to już rok 1997! Czy było zatem tak, jak to sobie wyobrażał Graumann (1992/2007), że dopiero wiek XXI będzie wiekiem, w którym język i dzieła Lewina staną się zrozumiałe? Ten renesans zapowiadały w Europie prace Lück (1996, 2001). Niewątpliwie właśnie on przyczynił się do zainteresowania twórczością Lewina, zarówno tą wczesną, w Berlinie, jak i późniejszą, w USA. Ze zrozumiałych

¹ Wyższy rozwój społeczeństwa bez osobowości, które potrafią w sposób twórczy oraz samodzielny myśleć i sądzić, jest równie trudny do pomyślenia, jak rozwój pojedynczej osobowości bez wspólnoty jako odżywczej gleby – tłum. W. Z.

względów zainteresowanie twórczością Lewina w Europie rozpoczęło się późno. Najpierw w Niemczech, w Republice Federalnej, później, po załamaniu się ideologii komunistycznej i zmianie sytuacji politycznej – także w Polsce. Poznawczą wartość miały materiały zebrane podczas konferencji w Bydgoszczy (2004) oraz w Warszawie (2009 i 2011), o których powiem niebawem więcej.

W roku 2015 Fahrenberg (ur. 1937, emerytowany profesor psychologii Uniwersytetu w Fryburgu) w pracy nt. teorii psychologicznych omówił teorie Lewina jako jednego spośród szczególnie utalentowanych psychologów XX wieku – tych, którzy chociaż nie stworzyli odrębnej szkoły², to jednak wnieśli do psychologii idee oryginalne i nowatorskie. Fahrenberg zna prace Lewina z okresu pracy w USA, jednak interesują go głównie te, które powstały w Berlinie³. Chociaż inni dostrzegali ich powinowactwa z filozofią, Fahrenberg ogranicza swoje spojrzenie do aspektów, które mają ewidentne znaczenie dla psychologii oraz jej metodologii. Dla niego Lewin był twórcą teorii psychologicznych. A teorie psychologiczne w jego ujęciu były już niezależne od filozofii. Tak myślał Fahrenberg, znakomity biograf Wilhelma Wundta!

Kilka lat przed publikacją Fahrenberga Trempała, Pepitone i Raven (2006) zebrali w jednym tomie materiały z konferencji „Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology” (konferencja, zorganizowana przez Instytut Psychologii bydgoskiego UKW, odbyła się w dniach 10–12 września 2004 r. w Bydgoszczy i Mogilnie). Z wyjątkiem wystąpień prof. Stachowskiego z UAM w Poznaniu i prof. Schönpluga z Berlina były to referaty uczniów i współpracowników Kurta Lewina z USA. Wystąpienie na konferencji bratanka Kurta Lewina, Thomasa, bardzo ją wzbogaciło. Thomas Lewin scharakteryzował interesująco oraz plastycznie życie rodziny Lewinów, poczynając od poziomu generacji, która żyła w Mogilnie. Znane mu były także pewne szczegóły dotyczące środowisk akademickich, z którymi jego stryj miał kontakty w Berlinie i w USA (T. Lewin, 2006). W tomie tym znalazło się także bibliograficzne zestawienie 57 prac poświęconych Lewinowi opublikowanych w latach 1949–2005 w USA. Ów tom i wspomniana konferencja są świadectwem zainteresowania także polskich psychologów dziejami tego, co znalazło wyraz w tytule publikacji: *Lewinian psychology...* A całość cieszy, bo do Mogilna z Bydgoszczy było o wiele bliżej niż np. z... Berlina.

Zebrane we wskazanym tomie referaty stanowią dobre źródło informacji o działalności Lewina w USA, pokazują również najbardziej wartościowe elementy jego teorii sformułowanych i opublikowanych tam podczas jego pobytu, przemilczano jednak proces skomplikowanego i wielostronnego rozwoju Kurta Lewina w Europie! Proces ustosunkowania się do odmienności politycznych i społecznych, wybór dalszej drogi rozwoju naukowego, ale też opozycję wobec polityki nazistowskiej. Lewin w USA trafnie rozpoznawał różnice wariantów ideologicznych i politycznych, ponieważ już wcześniej zrezygnował z punktu widzenia *artylerzysty polowego*. Teraz oglądał otaczające go wydarzenia *okiem własnym*, już krytycznym, a otrzymane wnioski prezentował po transformacji, niemal aforystycznej, jako wyniki psychologicznych badań naukowych! Czy rzeczywiście niezależnych od wszelkich hierarchii wartości? Jego celem było bowiem znalezienie takiej teorii, która byłaby zarówno *dobra*, jak i *praktyczna*. Czy była to alternatywa, która miała zastąpić rozpamiętywanie tragedii oraz skutków nazistowskiego terroru? Nie będę się upierał, rzeczą istotną było to, że pomimo zmiany realiów Kurt Lewin nadal był w stanie uprawiać naukę w sposób twórczy i krytyczny!

² Nazwiska te przypomnę, gdyż porównanie z nimi ukazuje znaczenie Lewina: Georg E. Müller (1850–1934), Theodor Ziehen (1862–1950), Hugo Münsterberg (1863–1916), Oswald Külpe (1862–1915), Carl Stumpf (1848–1936), Hermann Ebbinghaus (1850–1909), Theodor Elsenhans (1862–1918), August Messer (1867–1937), Wolfgang Köhler (1887–1967), Kurt Lewin (1890–1947), William Stern (1871–1938).

³ Należy zauważyć, że kilka prac napisanych w Berlinie nie mogło być tam opublikowanych ze względów politycznych, dlatego ukazały się dopiero w USA, w języku angielskim.

Autorzy prac zebranych w tomie *Lewinian psychology...* pokazali, jak powstawały teorie Lewina. Pokazywali sytuacje, w których intuicja pomagała w programowaniu pionierskich badań psychologicznych. Sprawą otwartą było to, w jakim kontekście należało pojmować prezentowane wyniki. Czy rezultaty badań z lat 30. XX wieku były prezentowane w oryginalnym ujęciu Lewina czy już po adaptacji do języka psychologii USA w XX wieku? Bez wątplenia *Lewinian psychology...* ułatwiła dostęp do lewinowskich koncepcji także w Polsce, a jej wartością szczególną było to, że organizatorzy bydgoskiej konferencji mieli odwagę część obrad zlokalizować w Mogilnie. Bo przecież właśnie tutaj zaczęła się *droga życiowa* twórcy psychologii społecznej!

OPOWIEŚCI BIOGRAFICZNE I PUNKT WIDZENIA

Karl Popper (1928/2006) napisał, że ten sam obiekt można oglądać z różnych punktów widzenia. Była to prawda o szerszym zakresie obowiązywania niż te już dobrze znane prawa optyki. Myślał on bowiem o *widzeniu*, o którym mówimy zarówno w epistemologii, jak i w psychologii. On tę różnorodność akceptował i akcentował. Podobnie w jednym z wczesnych artykułów Lewin (1917) powiada, że jego opisy (sytuacji na froncie wojennym) są dokonywane z punktu widzenia fenomenologii, po czym za chwilę wyjaśnia: „Da den Infanteristen in manchen Fällen andere Landschaftsgebilde begegnen mögen, sei erwähnt, daß ich Feldartillerist bin” [Te krajobrazy, które spotyka piechota, mogą być inne, dlatego muszę dodać, że jestem artylerzystą polowym] (Lewin, 1917, t. IV, s. 315). To prawda. Kiedy Kurt Lewin pisał ten artykuł, oglądał ów krajobraz wojenny z punktu widzenia artylerzysty polowego. Ale to jakby wyznaczenie miało już wyraźny charakter metodologiczny. Było ono zgodne także z regułami, które wcześniej akcentował Immanuel Kant: „Das Erkenntnis besteht aus zwei Stücken der Anschauung und dem Denken” (2017, s. 295). Zatem na spostrzeżenie składają się dane zmysłowe oraz wiedza potrzebna do ich interpretacji lub zrozumienia. Zatem artylerzysta polowy, oglądając ten sam krajobraz wojenny, *postrzegał* go inaczej niż piechur. A tak być musiało, ponieważ mieli inne punkty widzenia oraz inne zadania militarne. W tym stwierdzeniu można już rozpoznać metodologiczną deklarację dotyczącą znaczenia sytuacji.

Biografię Kurta Lewina oraz całą jego twórczość można *ogłądać* z różnych punktów widzenia, na tle konkretnych, coraz to innych sytuacji! A te różne punkty widzenia były wyznaczane także przez kolejne miejsca jego zamieszkania: Mogilno, Poznań, Berlin, USA. Spośród biografów Lewina Tomasz Kardaś (2021) bardzo trafnie potrafił pokazać specyfikę tych miejsc, interpretując je jako odmienności *przestrzeni życiowej* badacza. Dokładniej: związek tych różnych przestrzeni życiowych z dziejami rozwoju uczonego, który celowo, świadomie i odważnie wchodził z nimi w interakcje. Tylko po to, aby je lepiej poznać?

Skoro jest mowa o biografach, należy zauważyć, że są one *opowiadaniem*! A ono jest zawsze dla kogoś i w określonym celu. To jest oczywiste. Warto jeszcze powiedzieć, czym jest *ogłądanie*. Mam na myśli źródło informacji, z którego korzysta *biograf*. Mogą to być informacje bezpośrednie, np. czerpane z obserwacji lub rozmów z uczonym. Częściej biograf korzysta ze źródeł pośrednich: z analizy spuścizny po uczonym, z analizy akt urzędowych, wreszcie z informacji przekazanych przez osoby trzecie. Biografie są to opracowania wykonane z określonego punktu widzenia, jak również oparte na różnym materiale. Te dwie zasady podziału należy traktować jako niezależne, ale równie ważne!

POCHODZENIE INFORMACJI BIOGRAFICZNYCH

Kurt Lewin miał wielu współpracowników oraz uczniów, którzy zachowali wspomnienia o nim, wielorakie – zarówno te przyjacielskie, jak i raczej dramatyczne. Najbardziej interesujące zostały wykorzystane przez Marrowa w jego znanej biografii: *The practical theorist. The life and work of Kurt Lewin* (1969; *Kurt Lewin. Leben und Werk* [1977/2002]). Miał on jako cel pokazać okoliczności oraz sam proces kształtowania się indywidualności Kurta Lewina i powstawania jego teorii. Marrow był współpracownikiem Lewina w okresie, gdy ten pracował w USA. Biografia jego autorstwa ma ambicję być biografią całego życia, zatem okres, który przebiegał w Europie, trzeba było uzupełnić, korzystając ze źródeł pośrednich. Jednym z ważniejszych były informacje uzyskane od Fritza Heidera (1896–1988), który od roku 1930 mieszkał w USA⁴, a obie rodziny (Lewinowie i Heiderowie) utrzymywały kontakty towarzyskie, przyjacielskie i naukowe⁵. Lück (2021) podaje, że przyjaźń Lewina z Heiderem przetrwała 25 trudnych lat, od spotkania w Berlinie w roku 1922 aż do śmierci Lewina w USA w roku 1947. Przy wyraźnej różnicy temperamentów znajdowali ciągle na nowo punkt, w którym spotykały się ich zainteresowania, wyraźnie zmiernie zmierzające w kierunku rozległej problematyki społecznej⁶.

Tę linię rozwoju ujawniają i dobrze ilustrują opisy zawarte w autobiografii Fritza Heidera (1984), gdzie widzimy jego drogę przez Europę aż do USA jako ciąg spotkań z różnymi konkretnymi osobami i środowiskami psychologów w Wiedniu, Berlinie i Hamburgu – na początku XX wieku. A w tym korowodzie, w coraz to innym oddaleniu i odmiennej perspektywie, ukazuje się sylwetka Kurta Lewina. Zawsze w akcji i w interakcji z otoczeniem. Bo to wielorakie i zróżnicowane środowisko psychologów łączyło *abstrakcyjne* pojęcie psychologii, ale różnicowały je wzajemnie wrogie ideologie w służbie polityki. W okresie wzrostu w Europie tendencji nacjonalistycznych! Nie mogło to dziwić, ale powodowało występowanie wśród psychologów niepewności, napięć, niechęci oraz tendencji do ucieczki. A ta, kiedy poziom zagrożenia zapowiadał fizyczne unicestwienie, stawała się często jedynym efektywnym ratunkiem. Heider (1984) akcentował elementy, które psychologów mogły łączyć, a jednym z nich była metodologia. Ale teraz już ta własna, nowatorska, także ta Kurta Lewina. Dlatego też w swojej autobiografii wyraził zadowolenie z tego, że podczas pobytu w Berlinie mógł w kontakcie bezpośrednim z Kurtem Lewinem tak wiele się od niego nauczyć (por. Heider, 1984, s. 34: „Wieviel Glück hatte ich, daß ich ihm ein paar Jahre später in Berlin begegnete und von ihm lernen konnte”). Warto zauważyć: już w Berlinie!

⁴ Fritz Heider doktoryzował się w roku 1920 u Alexiusa von Meinonga w Grazu. Przez wiele lat interesował się psychologią postaci, od tej z Grazu poczynając. Od roku 1921 pracował w Monachium i Berlinie, gdzie miał kontakty z psychologami postaci i przyjaźnił się z Kurtem Lewinem (Lück, 2021). W roku 1926 opublikował *Ding und Medium* i został asystentem Sterna w Hamburgu, a w roku 1930 wyemigrował do USA.

⁵ W roku 1932 Lewin oddał w wydawnictwie G. Fischera w Berlinie maszynopis pracy *Grundlagen der topologischen Psychologie*. Radykalizacja sytuacji politycznej uniemożliwiła jej publikację w Niemczech. Po emigracji, w roku 1934 w USA Fritz i Grace Heider przetłumaczyli to dzieło na język angielski. *Principles of topological psychology* ukazało się w roku 1936 w Nowym Jorku (por. Heider, 1983, s. 114). Podczas wojny niemiecki oryginał zaginął. Tekst przetłumaczony zwrótnie na język niemiecki ukazał się ponownie w roku 1969 w wydawnictwie Hubera w Szwajcarii. Nakład został wyczerpany! (Lück, 1996).

⁶ W roku 1926, zachęcany przez Kurta Lewina i przy jego pomocy, Heider opublikował w Berlinie zauważoną niedawno na nowo pracę *Ding und Medium*, dotyczącą psychologii poznawania. Później, po śmierci Lewina, zajął się bardziej intensywnie *psychologią społeczną* i w roku 1958 opublikował szeroko znaną *The psychology of interpersonal relations*.

TOŻSAMOŚĆ UCZONEGO

Na kartach biografii Lewina napisanej przez Marrowa (1977/2002) rozpoznajemy grupę wybitnych dawnych berlińskich studentów Lewina, którym udało się ucieczka z nazistowskich Niemiec do USA, a wśród nich Tamarę Dembo i Marię Owsiankinę. Marrow podkreślił, że w tej grupie – w jej nastroju i oczekiwaniach – odżyła atmosfera twórczej pracy, przypominającej tę z lepszych lat... w Berlinie. Dlatego cytuje jednego z nich: „Wahre Wissenschaft duldet keine Stagnation. Immerwährende Veränderung – das ist die Essenz der Wissenschaft” [Prawdziwa nauka nie znosi stagnacji. Istotą nauki stanowią ciągle przemiany] (Marrow, 1977, s. 55). W twórczości naukowej Kurta Lewina, także w nowych warunkach, w USA, zaraz na początku pojawiły się elementy, które charakteryzowały ją już w Berlinie. Ten obraz uczonego, który opisał Wolfgang Köhler (1968), utrwalił się w pamięci jego berlińskich studentów. Można go rozpoznać jeszcze w wywiadzie, który z Blumą Zeigarnik w roku 1984 w Moskwie przeprowadził prof. Andrzej Gołąb. W roku 1984!

Autobiografia Kurta Lewina jest nieznaną. Dlatego ważne są źródła informacji zawarte w dokumentach pochodzących od osób trzecich, bliskich, przyjaciół, współpracowników. Ale równie wartościowym źródłem informacji są same wyniki naukowej twórczości, które jasno dokumentują kolejne etapy naukowego rozwoju autora. Wiadomo, że Kurt Lewin swój dorobek naukowy spisywał w dwóch językach. W okresie berlińskim był to język niemiecki, a podczas pobytu w USA – angielski. Wyniki badań trzeba bowiem było zaprezentować w języku zrozumiałym dla czytelnika i słuchacza. Na tym tle i w tym kontekście należy pojmować i oceniać opublikowanie w roku 1936 w USA *Principles of topological psychology*, która zawierała prace powstałe już w Berlinie.

Wydaje się, że za tym, co uwagi te wyrażają *prima facie*, ukrywa się problem trudniejszy. Wówczas w USA, ze względu na zainteresowanie twórczością Lewina, pojawiła się potrzeba udostępnienia jego studentom i czytelnikom prac, które powstały w Europie – szczególnie ważnych, tych, dla których podstawę stanowiła specyfika kultury europejskiej, specyfika europejskich stosunków społecznych, a także poziom i specyfika rozwoju europejskiej psychologii – głównie tych, które prezentowały już zarys jego własnej metodologii (zob. też: Schönplflug, 2006). Powiem wprost: prace Kurta Lewina wymagały od jego studentów w USA wyjścia poza ograniczenia w myśleniu, które wyznaczał dominujący tam behawioryzm! Bo specyfika myślenia Kurta Lewina była ważna i budziła zainteresowanie; w myśleniu tym do głosu dochodziły intuicje powstałe pod wpływem filozofii, głównie tej Cassirera – w USA w tym czasie mało znanej.

Jak pisał Graumann (1992/2007), zainteresowanie twórczością Lewina w Europie nastąpiło dopiero po roku 1968. Umożliwiały je zarówno publikacje jego dzieł oryginalnych, jak i ich opracowania, np. Lücka (1996, 2001). Dodam, że zainteresowanie pracami Lewina inspirowały i utrudniały jednocześnie te same czynniki: ich bogactwo i różnorodność! (por. dobre i dokładne zestawienie publikacji Kurta Lewina: Kardaś, 2021, s. 388–405). A te określenia odnoszą się zarówno do tematyki prac, ich teoretycznych podstaw, języka, interpretacji oraz dostępności. Bywało też tak, że wcześniejsze poglądy Lewina powracały po latach w ujęciu innych autorów. Przykładem niech będzie tematyka, której dotyczył mój referat o krytyce taylorizmu przedstawionej przez Lewina w roku 1920 (W. Zeidler, 2011a). Należy przyjąć, że wczesne publikacje Lewina dotyczą tematyki, która go interesowała w sposób spontaniczny, jako poszukiwanie celu i sensu własnej aktywności. Punkt wyjścia stanowiła przy tym sytuacja rzeczywista. W przypadku pierwszego artykułu, *Krajobraz wojenny* (por. W. Zeidler, 2009), punkt widzenia należy do artylerzysty polowego. Kiedy wojna się skończyła, w roku 1919 na łamach *Zeitschrift für angewandte Psychologie* Lewin (1919) opublikował artykuł na temat racjonalizacji gospodarstwa rolniczego za pomocą środków psychologii stosowanej. Treści i praktyczne wskazówki w tym artykule stanowią udane transpozycje zasad ówczesnej *psychologii pracy*, głównie wg wskazań Hugona Münsterberga

(1912b). Uwagi Lewina koncentrują się na produkcji, ale ich podstawę stanowią trafne psychologiczne *analizy czynności*! Sam Kurt Lewin w życiorysie dołączonym do pracy doktorskiej napisał, że urodził się w Mogilnie jako syn kupca i właściciela posiadłości ziemskiej. Być może to pochodzenie obliżowało go do racjonalizacji gospodarstwa rolniczego? Kardaś (2021) podaje, że rodzina Lewinów poczyniła inwestycje, które mogły wskazywać na chęć umocnienia swoich pozycji w Mogilnie, ale od roku 1905 (10 kwietnia) zamieszkiwała już w Poznaniu. Tak czy inaczej, trudno sobie wyobrazić, czym mógłby zajmować się wówczas w Mogilnie doktor psychologii.

RECEPCJA PRAC KURTA LEWINA – TAKŻE W POLSCE

Wiadomo, że w Europie przez wiele lat po zakończeniu II wojny światowej zainteresowanie twórczością Kurta Lewina tłumili agresywne frazeologie ideologiczne. Kiedy zwiędły, był czas na restytucję „niewygodnej wiedzy”. Zamiast klasowych wrogości dało się teraz odczuć bardziej subtelne różnice między grupami społecznymi, często dalekie od wzajemnej niechęci. Możliwości te wynikały z teorii i wyników badań Kurta Lewina. Teraz na przypomnienie zasługują dwie inicjatywy. Pierwszą była inicjatywa Graumanna z lat 1981–1982: *Kurt-Lewin-Werkausgabe*. Niestety, spośród planowanych siedmiu udało się opublikować tylko cztery tomy. Resztę zablokowały spory dotyczące praw autorskich. Kolejną inicjatywą stał się tom *Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology...* (Trempała, Pepitone, Raven, 2006), w którym zebrano referaty wygłoszone na wspomnianej już bydgosko-mogileńskiej konferencji. W roku 2009 Lück wydał zbiór prac Lewina: *Schriften zur angewandten Psychologie*. W latach 2009–2011 w Wyższej Szkole Finansów i Zarządzania w Warszawie odbyły się dwie konferencje międzynarodowe pt. *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*. Na obydwu konferencjach wygłoszono 36 referatów, których teksty wydano w publikacjach zwartych (W. Zeidler, 2009; W. Zeidler, H. E. Lück, 2011). Spośród nich jedna czwarta była poświęcona Kurtowi Lewinowi, tzn. różnym aspektom jego twórczości. Zainteresowanie Lewinem było znaczne i wyraźne. Dlaczego? Również w roku 2009 ukazała się w Warszawie pod redakcją Kozińskiego praca *Nowe idee w psychologii*. Nazwisko Lewina występuje w tej książce *dwa razy*. Raz w tekście (str. 164) i drugi raz w indeksie osobowym. Dwa słowa – to jednak niewiele? Okoliczność tę wyjaśniają uwagi Kozińskiego zawarte we wstępie do tej pracy. Ta pierwsza wzmianka słusznie odnosi tematykę prac zamieszczonych w tomie do popularnej w Polsce koncepcji regulacji, druga zaś stanowi konstatację, że prace na te tematy są „obiektywnie nowe i wartościowe” (Koziński, 2009, s. 17). Tak było, w tym czasie bowiem dostęp do oryginalnych prac Lewina i opracowań źródłowych był w Polsce nadal ograniczony.

WŁAŚCIWY PUNKT WIDZENIA?

W sensie idealnym właściwym punktem widzenia będzie ten, który pomoże zrekonstruować biografię danego autora oraz teorie twórcy lub uczonego. Gdy poznajemy życiorys, a potem interesują nas dzieła lub teorie danego twórcy, oglądamy za każdym razem tę samą postać, ale na innym tle lub w innej perspektywie. Istniejące biografie Kurta Lewina są różnorodne. Chociaż różne, mogą być *prawdziwe*, ponieważ zostały napisane z różnych punktów widzenia. Biografowie Uczzonego bowiem w różnym miejscu i różnym czasie kierowali swoją uwagę ku różnym aspektom jego życia i twórczości i starali się je opisać i zrozumieć. Punkt widzenia warunkuje i determinuje zarówno poznanie, jak i zrozumienie zjawiska, życiorysu lub dzieła? A punkt widzenia wybieramy nie wtedy, gdy chcemy

rzeczywistość zobaczyć, ale wtedy, gdy chcemy ją lepiej poznać, a jeśli ktoś woli: zrozumieć? Włączyć do systemu naszej wiedzy, tej własnej, żywej i „codziennej”.

Oddzielanie życiorysu od twórczości jest uproszczeniem. Ale bez niego poznawanie jako takie trudno byłoby sobie wyobrazić. Poznawanie ma swoje prawa. Ale również rzeczywistość funkcjonuje według własnych praw. Równoczesne stosowanie jednych i drugich jest trudne, ale interesujące, bo obiecuje poznanie całości, a nie tylko jej części. I chyba właśnie stąd bierze się zapotrzebowanie na biografie, a także ich urok. Zrozumienie i uznanie budzi to, że jeden z uczniów Lewina, Marrow (2002), opisał jego „życie i dzieło”, zaraz gdy ich ślady trwały jeszcze w pamięci przyjaciół i uczniów Uczonego. Rekonstrukcja biografii opierała się na dwóch rodzajach źródeł: były to własne wspomnienia i wypowiedzi osób trzecich oraz opis i analiza dzieł Lewina. Fragmenty wspomnień stanowiły źródło dla ważnych, chociaż wycinkowych opisów biograficznych, takich jak w opisach Fritza Heidera (1984) albo w wypowiedziach Blumy Zeigarnik zanotowanych przez Gołąba (1984). Myślę, że Tomasz Kardaś (2021) oparł swoją pracę na innych założeniach. On nie miał do dyspozycji świadków, tylko dokumenty, do których dotarcie nie było wcale łatwe. Z tym większym respektem akceptuję jego starania o to, aby swoje stwierdzenia opierać na starannej analizie dokumentów, tych leżących niemal pod ręką (w Mogilnie i Poznaniu), ale także zdeponowanych na innym kontynencie.

Myślę, że należy mieć odwagę i powiedzieć, że zainteresowanie osobą oraz dorobkiem Kurta Lewina w Europie zaczęło się pojawiać po roku 1968, czyli po tej studenckiej rewolucji, która ożywiła cały kontynent. W Niemczech spowodowała odnowienie pamięci ofiar nazistowskiej tyranii. Również psychologów – kobiet i mężczyzn! – a wśród nich także Kurta Lewina. Na początku lat 80. miało go przypomnieć zbiorowe wydanie prac pod redakcją Carla Friedricha Graumanna⁷: *Kurt-Lewin-Werkausgabe* (1981). Ocena i recepcja dzieł Lewina były utrudnione przez to, że w Europie jego prace opublikowane w USA nie były znane. W roku 1992 w wydawnictwie Peter Lang we Frankfurcie nad Menem ukazały się dwie publikacje zbiorowe. *Zur Geschichte der Psychologie in Berlin*, pod redakcją Sprunga i Schönpfluga, prezentowała wydarzenia ważne dla psychologii berlińskiej, od oświecenia poczynając. Wśród tych „wydarzeń” brakowało jednak Kurta Lewina. A ta druga praca, również pod redakcją Schönpfluga (1992/2007), pt. *Kurt Lewin – Person, Werk, Umfeld*, składała się z 15 opracowań różnych autorów, w sposób wybiórczy skoncentrowanych albo na fragmentach jego życiorysu, albo na aspektach jego działalności naukowej, zarówno w Berlinie, jak i USA. Ten tom zamyka opracowanie Graumanna (1992/2007) zatytułowane *Lewin zu Beginn des 21. Jahrhunderts* (Lewin na progu XXI wieku). Tekst opracowania powstał na podstawie referatu, który Graumann wygłosił na Kongresie Niemieckiego Towarzystwa Psychologicznego (Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Psychologie) w roku 1990 w Kilonii.

Wydawca dzieł zebranych Kurta Lewina miał bardzo dobrą orientację w jego twórczości, zarówno tej wcześniejszej, w Niemczech, jak i późniejszej, w USA. Miał wiele do powiedzenia także na temat recepcji jego prac i poglądów. Zapowiedź w tytule artykułu Graumanna (1992/2007) zasługuje na uwagę, ponieważ jest w nim mowa nie tylko o tym, co się wydarzyło, lecz także o znaczeniu twórczości Lewina dla dziejów psychologii, dla jej przyszłości! Zaletą artykułu jest to, że autor potraktował recepcję jako proces otwarty. Odbiór prac Lewina był teraz wydarzeniem i procesem, który się dokonywał, ale jeszcze nie zakończył, gdyż psychologia XX wieku nie była przygotowana na przyjęcie wielu idei Lewina, a powierzchowne interpretacje ukrywały ich sens wynikający z założeń teoretycznych autora. Przedstawiciele poszczególnych dyscyplin, którzy w jego koncepcjach znajdowali coś, co ich interesowało, akceptowali to wybiórczo, na swój sposób, i dopasowywali do swoich teorii i swojego języka: psychologii rozwojowej, psychologii motywacji, psychologii społecznej itd.

⁷ Carl-Friedrich Graumann (1923–2007) w latach 1963–1991 był profesorem psychologii w Uniwersytecie w Heidelbergu.

W tych adaptacjach gubiło się zarazem to, co w twórczości Lewina było oryginalne, a dla dziejów psychologii jeszcze obce, bo wręcz prekursorskie!

Wyraźne kłopoty stwarzało przełożenie na język psychologii tego, co Lewin (1931/1981b) wyraził w artykule *Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie* (Graumann, 1992/2007). Tak musiało być, ponieważ psychologowie w USA nie mieli dobrej znajomości filozofii europejskiej, szczególnie tej z kręgu neokantyzmu. Przy tym Graumann (1992/2007) w tytułowym przejściu (*Übergang*) nie widzi procesu, który się zakończył, tylko jego zapowiedź. Bo Lewin owego procesu nie diagnozował, tylko wskazał jego możliwość⁸. Sens tej uwagi widzę w tym, że „wczesna” psychologia oparła swój system na filozofii Arystotelesa, tymczasem filozofia XX wieku wędrowała już własnymi drogami. Czy „dopasowanie” ówczesnej psychologii do filozofii Galileusza było zadaniem sensownym? Kiedy ówczesna psychologia chciała jednak być nauką od filozofii niezależną... Lewin natomiast, znając Cassirera, miał własne pomysły na temat tego, jak mógłby wyglądać dialog psychologii z filozofią, a myślał przy tym już konkretnie o filozofii neokantyzmu. Graumann był zdania, że w wieku XXI nadejdzie właściwy czas dla zintegrowania dorobku Lewina oraz wcześniejszej wiedzy psychologicznej, także tej, którą właśnie próbowano tworzyć! To było życzenie słuszne, ale trudne do realizacji, ponieważ część idei Lewina została już zakotwiczona w metodologiach podporządkowanych życzeniom praktyki.

MOŻLIWE PUNKTY WIDZENIA

Dla Tomasza Kardasia (2021) Lewin nie był *przypadkiem*, tylko *procesem* – wielostronnym oraz wieloetapowym, który wypełnił cały czas jego życia. A on to bogactwo intensyfikował. Zatem nie chciał swoich zainteresowań zredukować ani do filozofii, ani do psychologii. Szeroko zakrojone badania w różnych grupach społecznych prowadziły do odkrycia mechanizmu psychologicznego nazywanego dzisiaj rezyliencją. Następcy Lewina nie chcieli interpretować wyników jego badań w terminach lewinowskich kategorii wyjściowych, tylko zredukowali je do kategorii aktualnych kierunków psychologii w USA.

Ten model interpretacji występuje w wielu opracowaniach biograficznych. Jest to model, który nobilituje sam siebie przez postulat, aby psychologia zachowała całkowitą niezależność w stosunku do filozofii. Ale czy ten behawiorystyczny dogmatyzm jest psychologii w XXI wieku potrzebny? Rezygnacja z niego nie udała się także Fahrenbergowi (2015). Autorzy, których teksty zawiera *Levinian psychology*, konsekwentnie idą jego śladem i traktują cały dorobek Kurta Lewina jako produkcję jednostki twórczej. Zaslugą Kardasia (2021) jest to, że w przeciwieństwie do innych, wcześniejszych biografii Kurta Lewina nie tylko wyszczególnia dwa różne okresy: ten w Berlinie i USA, lecz także opisuje środowiska wcześniejsze: Mogilno i Poznań. Nie tylko lokalizuje je na mapie Europy, ale też pokazuje ich miejsce w Europie tamtego czasu, w jej historii i kulturze. Jest to wielka zaleta, ale i trudność. Bo lokalizacja w czasie europejskim musi się łączyć z przypomnieniem tragedii rozbiorów Polski. W odróżnieniu od innych biografów Stachowski (2006) miał odwagę i możliwość pokazania fragmentu dziejów Mogilna jako skrawka poznańskiej prowincji będącej częścią Prus. Niestety, Norman Davies, którego Stachowski cytuje, przedstawił sytuację Mogilna oraz rozbiorowej Polski w sposób uproszczony. Procesy narodotwórcze w przypadku państwa polskiego były bardziej zaawansowane, niż oceniał to brytyjsko-polski historyk. Prusy natomiast przez cały wiek XIX dążyły do restytucji swoich zasobów ludnościowych

⁸ Miriam Lewin (ur. 1931) wskazała na *Übergang* jako wybór nowego paradygmatu dla naukowych badań psychologicznych (1986, s. 13–18). W ten sposób różnica, lokowana w płaszczyźnie filozofii, otrzymała teraz miejsce na poziomie metodologii.

zmniejszonych podczas wojen napoleońskich! Przyjmowały jako swoich obywateli tych, którzy z rozmaitych względów chcieli zmienić miejsce zamieszkania i wyzwolić się z panującego poddaństwa albo uniknąć prześladowań religijnych. Do czasu rozbiorów Polski w Mogilnie brak jest wyraźnych śladów osadnictwa Żydów. Brak śladów antysemityzmu. W roku 1812 na terenie zaboru pruskiego Żydzi otrzymali prawa obywatelskie. Od tego momentu zamieszkiwały na terenie Mogilna trzy nacje: polska, żydowska i „pruska”, mające *swoją* własną religię. Sytuację komplikował dodatkowo fakt, że w Prusach językiem oficjalnym był język niemiecki, co reglamentowało możliwości społecznego awansu.

W biografii Kurta Lewina napisanej przez Marrowa (1969) dwie trzecie tekstu zajmują opisy prac oraz twórczości Lewina w USA. Myślę, że stało się tak, ponieważ dla każdego z biografów droga życiowa Kurta Lewina miała specyficzne akcenty, różnie „uzasadnione”. Chociaż interesowała ich twórczość Lewina, nie mogli ignorować miejsca jego zamieszkania, zwłaszcza gdy chodziło o różne kontynenty oraz różne języki i tym bardziej że różnice tego rodzaju zostały już dostrzeżone przez znanych i wysoko cenionych uczonych tamtego czasu, takich jak Münsterberg (1912a, 1915), Simmel (1903/2014) czy Einstein (1934/1979).

Marrow (1969) mógł swój opis oprzeć na relacjach z drugiej ręki. Kardaś (2021) musiał szukać potrzebnych mu informacji w archiwach, które szczęśliwym zbiegiem okoliczności ocalały z wojennych kataklizmów. Rzeczą oczywistą jest to, że część z nich znajdowała się w Mogilnie, Inowrocławiu, Poznaniu i Berlinie, a nie tylko w Stanach Zjednoczonych. Myślę, że ta uwaga jest tutaj potrzebna, bo trudno wyobrazić sobie pisanie biografii w oderwaniu od *rzeczywistości*, bez pewności, z jakiego punktu widzenia dany przedmiot oglądamy.

Różnorodność otaczających Lewina struktur społecznych w kolejnych miejscach jego zamieszkania tworzyła osobliwy raster, który wyznaczał dla społecznych jakości (wyznania, narodowości itp.) swoistą walencję. Ten fakt musiał determinować już to, co w ówczesnej psychologii nazywano *przeżyciem*. Kurt Lewin gromadził je i na swój sposób porządkował. Już w Mogilnie, potem w Poznaniu i Berlinie. Gdy znalazł się w USA, wiedział już nie tylko, że te przeżycia istnieją, ale i to, że aby z nimi móc współżyć, należy je przedtem co najmniej uporządkować. W tym kontekście pojmuję uwagę Kardasia (2021) przy powołaniu się na świadectwo Helgi Sprung na temat percepcji społecznej Kurta Lewina, gdy powiada, że studenci uwielbiali Lewina za jego demokratyczny styl pracy i tolerancję. Także w USA potrafił Lewin przeżycia nie tylko dostrzegać, lecz także operacjonalizować, na tyle dokładnie, że mogły stać się problemem dla badań naukowych. To była jego zasługa. Nie będę twierdził, że to było jego odkrycie, dokonał go bowiem nie tam, gdzie panował behawioryzm, ale już wcześniej – w tej starej, pocziwej Europie, gdzie było już wiadomo, że reakcja to jednak coś innego niż przeżycie, a przeżycie to więcej niż reakcja!

LEWIN I FILOZOFIA

Szczegółowa analiza związków Lewina z filozofią nie mieści się w ramach tego artykułu, zatem ograniczę się do wskazania tych aspektów, które mają duże znaczenie: (a) związki z filozofią na początku rozwoju naukowego, (b) zainteresowanie Lewina tylko wybranymi koncepcjami filozofii, (c) czas trwania zainteresowania Lewina filozofią – od początku twórczości do końca życia.

(a) Heider w swojej *Autobiografii* przypomina wypowiedź Lewina, w której wyraził on wdzięczność wobec Ernsta Cassirera za to, że zarówno w teoriach, jak i badaniach mógł się opierać na jego poglądach („...die ich in seinen Ansichten über Wissenschaft und Forschung fand...” – Heider, 1984, s. 78). Ten trwały wpływ poglądów Cassirera na myślenie

Kurta Lewina potwierdził także Kurt W. Zeidler⁹ (2011), wskazując zarazem, że chodziło tutaj o inspiracje wynikające z teorii poznania i teorii nauki Cassirera (K. W. Zeidler, 2011, s. 292). Stwierdzenie to zawęża problem do tylko dwóch dyscyplin filozofii. Przypomnijmy, że w roku 1910 Cassirer (2000) opublikował pracę *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, w której przedstawił konsekwencje wynikające z matematyki dla teorii poznania. Jego analizy dały podwaliny wyraźnego rozróżnienia pojęć substancji i funkcji. Lewin wykorzystał to różnicowanie jako podstawę rewizji pojęć tradycyjnej psychologii, co w roku 1931 pozwoliło mu zakreślić punkt wyjścia dla wyróżnienia dwóch poglądów na naukę: Arystotelesa i Galileusza. Ale już wcześniej, w roku 1914, Lewin pokazał różnice dzielące świadomość jednostki od poznania naukowego. Pominę wyliczanie kolejnych jego prac na temat epistemologii i teorii nauki, wskażę jeszcze na tę, którą napisał pod koniec życia, a która ukazała się po jego śmierci, w roku 1949: *Cassirers Wissenschaftsphilosophie und die Sozialwissenschaften* (Lewin, 1981a). Jest to kompendium metodologii badań nowoczesnej psychologii. W Polsce praca ta miała wpływ na praktykę badań psychologicznych tylko okazjonalnie lub symbolicznie. Dlaczego?

(b) Nie ma tutaj miejsca na dokładniejszą analizę zainteresowań Kurta Lewina filozofią, ale wskażę na jego zainteresowania możliwością wykorzystania matematyki w psychologii. Wtedy gdy inni psychologowie ograniczali zastosowanie matematyki do statystyki, Lewin miał już odwagę korzystania z niej dla tworzenia teorii psychologicznych: topologii i psychologii pola. Być może ze świadomością przestrogi Einsteina: „Insofern sich die Sätze der Mathematik auf die Wirklichkeit beziehen, sind sie nicht sicher, und insofern sie sicher sind, beziehen sie sich nicht auf die Wirklichkeit” [Twierdzenia matematyki dotyczące rzeczywistości nie są pewne; kiedy są pewne, nie dotyczą rzeczywistości] (1979, s. 141). Zasługą Lewina jest to, że dostrzegł różnicę między myśleniem potocznym i poznaniem naukowym.

(c) Oryginalne i nowatorskie elementy poglądów Lewina były inspirowane przez filozofię Cassirera. Były to inspiracje trwałe, zauważono tylko ich elementy. Kardaś (2021) przedstawił staranny i zwarty opis studiów Lewina, który po krótkim pobycie w Monachium oraz Fryburgu Bryzgowijskim, w dniu 16 kwietnia 1910 roku został wpisany na listę studentów Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Berlinie. Do tego punktu w czasie należy odnieść młodzieńcze prace Lewina, które znalazły się w tomie 1 *Werkausgabe* (1981), a dotyczą zasady zachowania (*Erhaltungsprinzip*) w psychologii, oraz następną: *Die Verwechslung von Wissenschaftssubjekt und psychischen Bewusstsein in ihrer Bedeutung für die Psychologie* (1914/1981c; Konsekwencje dla psychologii pomylenia myślenia poznającego podmiotu ze świadomością psychiczną). Métraux opatrzył ją adnotacją, że została opublikowana w roku 1914, w zeszycie jubileuszowym oferowanym przez studentów prof. Aloisowi Riehlowi¹⁰. Praca ta cieszy się nadal uznaniem, prawdopodobnie dlatego że prezentuje krytyczną teorię poznania. Jest to dzieło, które zamiast rozstrzygnąć mnoży raczej pytania. Jaką wartość ma poznanie jednostkowe? – pytał Kurt Lewin, mając 24 lata! Tylko czy filozof Alois Riehl mógł udzielić zadowalającej odpowiedzi psychologowi, który jeszcze nie chciał zredukować swojego punktu widzenia do horyzontów psychologii eksperymentalnej? Będzie dobrze, jeżeli w tym miejscu zauważymy, że Kurt Lewin będzie potem oglądał interesujące go problemy zwykle w kontekście filozoficznych propozycji neokantystów, najczęściej Cassirera. W przywołanej już pracy z roku 1949, *Cassirers Wissenschaftsphilosophie und die Sozialwissenschaften*, Lewin (1949/1981a) stwierdził, że w latach 1910–1946 korzystał z jego idei, aby zrozumieć, jakie zadania ma nauka i badania naukowe (s. 347: „die Hilfe anzuerkennen,

⁹ Kurt W. Zeidler (ur. 1953) jest profesorem filozofii w Uniwersytecie Wiedeńskim, specjalizuje się m.in. w zakresie teorii poznania. Szeroko znana jest jego praca z roku 2000, *Prolegomena zur Wissenschaftstheorie*.

¹⁰ Alois Riehl (1844–1924), wykształcony w Grazu, w Uniwersytecie w Berlinie był profesorem na stanowisku zajmowanym poprzednio przez Wilhelma Diltheya. Należał do neokantystów.

die Cassirers Auffassung über die Natur von Wissenschaft und Forschung anbietet”). Stąd też jego uwaga krytyczna, iż psychologowie nie doceniają zjawisk kulturowych i są skłonni mniemać, że istnieją wyłącznie ludzkie indywidua (Lewin, 1949/1981, s. 355: „Manche Psychologen blicken mit Mißtrauen auf jene Kulturtatsachen, mit denen sich der Anthropologe beschäftigt. Sie neigen dazu, nur Individuen als real zu betrachten...”). Znaczenie tej uwagi zrozumiemy, gdy uświadomimy sobie specyfikę panujących poglądów filozoficznych¹¹ oraz tak silnie odczuwaną przez psychologów potrzebę niezależności od filozofii!

Daniel Cervone (2006) oraz Ryszard Stachowski (2011) przedstawili analizy artykułu Kurta Lewina (1931/1981b), który właściwie sygnalizował osiągnięcie przez niego w rozwoju naukowym punktu, który można nazwać dojrzałością i samodzielnością: *Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie*. Owszem, *Übergang* znaczy ‘przejście’, ale tutaj ma sens zmiany w trakcie rozwoju. Bo właśnie rozwój myślenia w nauce był dla Lewina sprawą najważniejszą. Redukowanie jego poglądów do potrzeb psychologii zajętej porządkowaniem problemów adaptacyjnych byłoby błędem. Lewin pracował wówczas nad modelem myślenia, który zaprezentował w pracy *Grundlagen der topologischen Psychologie* (zob. przyp. 5). Lück (1996) przedstawił kolejne fazy i etapy powstawania psychologii pola oraz topologii. Także on widzi pewne podobieństwo tych poglądów do intuicji przedstawionych w roku 1920 przez Wolfganga Köhlera w jego pracy *Die physischen Gestalten in Ruhe und stationären Zustand* (por. W. Zeidler, 2012). Jest to praca przez psychologów rzadko czytana i cytowana; powstała podczas pobytu Köhlera na Teneryfie (1914–1920) i została przyjęta jako rozprawa habilitacyjna (Berlin). Jej tematykę modelowała obfita korespondencja autora z fizykiem Hansem Geitelem (1855–1923) na temat teorii względności, drugiej zasady dynamiki i pojęcia postaci (por. W. Zeidler, 2011b). Köhler napisał do niej dwie różne przedmowy. Jedną *dla filozofów i biologów*, a drugą *dla fizyków*. W rzeczywistości był to głos w sporze logicyzmu z psychologizmem, ale „na rzecz” psychologii jako nauki przyrodniczej. Dodam, że jako klucz do zrozumienia psychologii pola Graumann przypomniał zdanie Cassirera: „Die Frage kann hier niemals lauten, wie wir von den Teilen zum Ganzen, sondern wie wir von den Ganzen zu den Teilen gelangen” [Nie należy pytać, w jaki sposób tworzymy z części całość, tylko w jaki sposób od całości dochodzimy do poznania jej części] (Cassirer, 1910, za: Graumann, 1982, s. 21). A to jest jednoznacznie problem epistemologii. Dla zrozumienia specyfiki psychologii topologicznej teorii fizyki oraz matematyki są niezbędne (por. Einstein, 1979, s. 135–150), wszakże przy właściwym zrozumieniu używanych pojęć. W tym kontekście zaletą opisów Kardasia (2021) jest to, że w sposób interesujący pokazuje rozwój poglądów Lewina, które niebawem utworzą jego psychologię topologiczną. Na podkreślenie zasługuje, że ukazuje nam przy tej okazji, albo z tej racji, przestrzeń życiową Lewina. Tę szczególnie ważną – Uniwersytetu Berlińskiego, a w niej także tamtejszą psychologię postaci *in statu nascendi*, jeszcze „naturalną”, wolną od deformacji przez tzw. gestaltyzm.

Gdy próbuję wyobrazić sobie, jak wyglądały filozoficzne poglądy Kurta Lewina, nie mogę pominąć informacji dotyczących psychologii, tej z pogranicza XIX i XX wieku. W roku 1928 w swoim doktoracie Karl Popper napisał: „Es ist wohl ein Verdienst Wundts,

¹¹ Po tej pracy z roku 1910, w latach 1923–1929 Cassirer napisał swoje dzieło: *Philosophie der symbolischen Formen*. Podczas pobytu w USA na życzenie nowych przyjaciół napisał w języku angielskim skrót tego dzieła. *Esej o człowieku* ukazał się w języku polskim w roku 1977. Sens poglądów Cassirera sprowadza się do tego, że człowiek jako istota ludzka żyje w świecie symbolicznym – świecie języka, religii, sztuki i nauki. Teraz, gdy to zostało już powiedziane, możemy temat zakończyć albo przypomnimy sobie, że te same tematy wymieniał już Wilhelm Wundt jako centralne zagadnienia *Völkerpsychologie*. Wspomniany *Esej o człowieku* zaopatrzył przedmową B. Suchodolski, który stwierdził, że zainteresowania Cassirera należały do utopijnych, ale na szczęście jego filozofia należy „do minionego już okresu mieszczańskiej świadomości” (Cassirer, 1977, s. 19). W tej sytuacji można dociekać, czy wiedza polskich psychologów nt. Cassirera pozwala na właściwe zrozumienie poglądów Kurta Lewina, zwłaszcza tych, które dotyczą metodologii badań psychologicznych.

die Bedeutung der *Völkerpsychologie* für die Psychologie des Denkens hervorgehoben zu haben” [Ważną zasługą Wundta było to, że pokazał znaczenie *Völkerpsychologie* dla psychologii myślenia] (1928/2006, s. 244). To uznanie dziwi, ale w rzeczywistości katalog problemów, które powstały poza repertuarem psychologii akademickiej, był szerszy. W roku 1913 Carlo Sganzi (1881–1948; zob. W. Zeidler, 2018, s. 145–150), profesor Uniwersytetu w Bernie, atestował znaczenie *Völkerpsychologie* w ujęciu Wilhelma Wundta, ale nie pominął swoistej inspiracji tej problematyki, którą przyniosła praca Carla Cattaneo¹². Podążając tym śladem dalej, możemy stwierdzić, że zarówno u Wundta, jak i u Cassirera podstawowe problemy *Völkerpsychologie* oraz *Filozofii form symbolicznych* można ująć w te same grupy: język, religia, sztuka, nauka¹³. Byłby to krok ryzykowny, gdybym mniemał, że Kurt Lewin wspomniane właśnie poglądy Wundta i Cassirera znał i akceptował. Równie lekkomyślne – właśnie: lekkomyślne – byłoby twierdzenie przeciwne: że z tymi poglądami się nie zetknął.

...życie bez pracy jest puste i niepełne...¹⁴

...napisał Lewin w roku 1920 w krytyce taylorizmu. Praca ta powstała w czasie, gdy utrzymywał kontakty z Karlem Korschem (1866–1961), marksistą. Ta informacja skłania do przypuszczenia, że owa krytyka taylorizmu Lewina odbywa się z punktu widzenia marksizmu. Tak nie jest. Widać to, gdy uświadomimy sobie, że w cytowanym zdaniu ukryte są te wartości, dla których w marksizmie nie ma miejsca. Nie było też dla nich miejsca w ówczesnej przyrodniczo zorientowanej psychologii. Stąd też były tutaj potrzebne uwagi na temat stosunku Lewina do filozofii Cassirera. Bo także Lewin wiedział, iż *rzeczywistość ludzka* jest czymś więcej niż *rzeczywistość biologiczna*! Obecność elementów aksjologicznych jest w niej niezbędna. Myślę, że oryginalność i wartość prac Lewina buduje i uzasadnia dorobek całej nauki europejskiej z przełomu wieków XIX i XX. Komentatorzy niemieccy i amerykańscy zauważyli w tym dorobku to, co chcieli albo co byli w stanie zauważyć. W polskiej biografii natomiast Kardaś (2021) wyszedł poza kredowy krąg rutynowych ocen. Zauważył nieco więcej! I to jest jego zasługą, ponieważ otworzył możliwość przywrócenia myśli Kurta Lewina europejskiej kulturze. Utorował jej drogę także do polskiej psychologii, przede wszystkim tej akademickiej!

Można powiedzieć, że w ten sposób wskazałem palcem pewną całość – kilka problemów, które wymagają identyfikacji, werbalizacji i operacjonalizacji. Tą całością jest nic innego jak twórczość Lewina. Owszem, obszerna, bo obejmuje kilka tysięcy stron, trudno dostępnych. Tym pierwszym problemem byłoby ich udostępnienie polskiemu czytelnikowi, nie tylko studentom. Tłumaczenie wybranych tekstów? Owszem, ale nie tylko. Dalej, idąc tropem Kardasia (2021), należy stwierdzić, że potrzebne są także opracowania krytyczne najważniejszych prac Kurta Lewina. Ta niezwykle staranna biografia sporządzona przez Kardasia domaga się uzupełnienia w postaci osobnej pracy poświęconej twórczości Lewina, co najmniej takiej jak znakomita praca Lücka z roku 1966, *Die Feldtheorie und Kurt Lewin*. Takiej, która ukaże specyfikę i odmienną tego, co w tej twórczości należy do psychologii i do epistemologii, do *teorii nauki*. Ukaże też stosunek myślenia w rozumieniu psychologii do poznania logicznego, i to na tyle dokładnie, że zrozumiemy absurdalność sporów toczonych między logicyzmem oraz psychologizmem i zbliżymy się do wizerunku psychologii jako nauki. A stosunek psychologii jako nauki do praktyki psychologicznej wygląda mniej więcej

¹² Carlo Cattaneo (1801–1869) – działacz włoskiego *risorgimento*, po upadku rewolucji 1848 roku nauczyciel filozofii w szwajcarskim Lugano, gdzie w latach 1853–1863 napisał *Psicologia delle menti associate*.

¹³ Chociaż Pankalla (2011) podąża inną drogą, można przyjąć, że jego wyniki nie są z tymi intuicjami sprzeczne.

¹⁴ „...das Leben ohne Arbeit hohl und halb ist...” (Lewin, 1920, s. 12).

tak jak ten, który opisał Einstein, mając na myśli wspomniany wcześniej stosunek twierdzeń matematyki do rzeczywistości.

OSOBLIWOŚĆ PRZESTRZENI ŻYCIOWEJ KURTA LEWINA

Książka Kardasia (2021) inspirowane pewne sugestie dotyczące tych aspektów, które pozwolą lepiej poznać biografię Lewina i wartość jego twórczości. Odpowiednie badania muszą być dziełem ośrodków akademickich. Nie można jednak przeoczyć tego, że Kardaś pokazał elementy przestrzeni życiowej Lewina, których inni... nie zauważyli albo nie chcieli ich opisać lub zinterpretować. Bo przecież już nie istnieją! Zaczę od tej szczególnej przestrzeni życiowej w Mogilnie, na obrzeżu prowincji pruskiej w Cesarstwie Niemieckim. Miała ona historyczne osobliwości wykraczające poza obszar problematyki rozbiorowej. Nie miała także nic wspólnego z problemami narodowej polityki państwa polskiego, które w tym czasie nie istniało! Wskażę jednak na tę państwowotwórczą politykę Oświeconego Monarchy i jego zabiegi o restytucję potencjału Prus zrujnowanego przez wojny napoleońskie. Jej narzędziem była tolerancja w stosunku do różnowierców, zbiegów szukających wyzwolenia z poddaństwa albo religijnej wolności!

Kardaś (2021) ujawnia ślad, którym biegła „tolerancja” Oświeconego Monarchy. Powołuje się przy tym na dokumenty. Swojsko, jako możliwy do identyfikacji, prezentuje się gmach dawnego Friedrich Wilhelm Gymnasium w Poznaniu. Dziennik gimnazjum, rozkład materiału, listy uczniów i stopnie Kurta Lewina w roku szkolnym 1902/1903 budzą nie tylko ciekawość, lecz także respekt dla „kwestora” poznańskiego archiwum! Respekt należy się za odwagę w ukazywaniu złożoności zjawisk. Jesteśmy w okresie zaborów, w rzeczywistości bardzo skomplikowanej. Obok zniewolonych istnieli w niej także zaborcy. Kardaś dodaje, że funkcjonował również podział ze względu na religię, oraz przekazuje, że w roku 1905, kiedy Kurt był uczniem klasy trzeciej i obchodzono bar micwę, do jego klasy uczęszczało: „20 ewangelików, 10 katolików i 17 Żydów” (Kardaś, 2021, s. 66). Dodał też, że interesuje go nie narodowość, ale *wyznanie*. A język? Ten był przecież tylko jeden – państwowy. I wyznaczał obszar tolerancji na usługach „oświeconej” polityki. A dalsze zmienne demograficzne w ówczesnej psychologii i tak nikogo nie interesowały.

Tymczasem te różne zasady podziału komplikowały wzajemne zrozumienie, a także funkcjonowanie członków należących do wyróżnionych zbiorowości. Chociaż tylko po części, to także na zasadzie przymusu. Także w relacjach interpersonalnych. Dzisiaj nie chcemy wiedzieć, ile narodowości i wyznań istniało w każdym z zaborów. Dobrze, że Kardaś (2021) te okoliczności przypomniał, dzięki czemu potwierdził wartość materiałów zgromadzonych w publikacji *Poznańscy Żydzi* (Karolczak, 2006; Witkowski, 2006), także tych, które dotyczą rodziny Lewinów. Raz obok, raz w tle tych informacji pierwszoplanowych: studia, publikacje, praca w uniwersytecie, Kardaś (2021) ma coś do powiedzenia także na temat rodziny Lewinów, dzięki czemu czytelnik może wytworzyć własny obraz tej rodziny – taki jak moje impresje, które powstały podczas spotkania z Thomasem Lewinem w roku 2004 w Mogilnie nad jeziorem. Miałem wrażenie, że był on dumny z tego, że droga życiowa jego stryja miała swój początek w tej pięknej okolicy. Zrozumiałem wówczas, jak wiele treści zawierała jego wypowiedź, którą scharakteryzował Kurta Lewina w swoim oficjalnym wystąpieniu: „He also loved music” (T. Lewin, 2006, s. 296). Czulem, że ta przestrzeń życiowa w Mogilnie była przyjazna, a on to jezioro... *rozpoznawał!*

Okres młodości Kurta Lewina – w Mogilnie, Poznaniu oraz w Charlottenburgu przedstawił Kardaś (2021) na 80 stronach, dokładniej niż w innych opracowaniach. Opisy te uświadamiają, że dla Kurta Lewina jego przestrzeń życiowa zawierała szereg sygnałów ważnych i potrzebnych w procesie tworzenia poczucia własnej tożsamości, dla porządkowania

i zrozumienia otaczającego świata. Był to swoisty raster, specyficzny, własny sposób widzenia świata! Trudno byłoby sądzić, że Kurt Lewin go nie zauważył. Od początku edukacji Kurt wynosił ze swoich kolejnych doświadczeń refleksje dotyczące istnienia grup społecznych, także wstępny pogląd na temat istnienia i różnorodności grup społecznych, które go otaczały. Później, podczas studiów w Berlinie, zauważył, że grupy społeczne jako takie istnieją w każdym społeczeństwie. Zauważył to już tutaj, w Europie! A potem te *przednaukowe intuicje* sprawdzał i potwierdzał w kolejnych programach badawczych w USA.

Hohenwestedt, 22.06.2021 r.

BIBLIOGRAFIA

- Brett, G. S. (1969). *Historia psychologii*. Warszawa: PWN.
- Bringmann, W. G., Lück, H. E., Miller, R., Early, Ch. E. (1997). *A pictorial history of psychology*. Chicago: Quintessence.
- Cassirer, E. (1977). *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*. Warszawa: Czytelnik.
- Cassirer, E. (2000). Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik W: B. Recki (red.), *Ernst Cassirer Gesammelte Werke: Hamburger Ausgabe*, t. 6. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Einstein, A. (1934/1979). *Mein Weltbild*. Zürich: Europa Verlag.
- Fahrenberg, J. (2015). *Theoretische Psychologie. Eine Systematik der Kontroverse*. Langerich: Pabst Science.
- Gołąb, A. (1984). Erinnerungen an Kurt Lewin. Ein Interview mit Bluma Zeigarnik. *Gruppendynamik. Zeitschrift für angewandte Sozialpsychologie*, 15(1), 103–110.
- Graumann, C.-F. (red.). (1981–1983). *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, t. 1–4. Berno–Stuttgart: Hans Huber, Klett-Cotta.
- Graumann, C.-F. (1982). *Zur Einführung in diesem Band*. W: C.-F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, t. 4 (s. 11–40). Berno–Stuttgart: Hans Huber, Klett-Cotta.
- Graumann, C.-F. (2007). *Lewin zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. W: W. Schönplflug (red.), *Kurt Lewin – Person, Werk, Umfeld* (s. 283–296). Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Heider, F. (1984). *Das Leben eines Psychologen*. Berno: Hans Huber.
- Kant, I. (2017). *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Ditzingen: Reclam.
- Kardaś, T. (2021). *Droga Kurta Lewina z Mogilna*. Poznań: FNCE.
- Karolczak, W. (2006). Żydzi stowarzyszeni. Życie organizacyjne gminy żydowskiej w Poznaniu na przełomie XIX i XX wieku. *Kronika Miasta Poznań. Poznańscy Żydzi*, 3, 223–242.
- Kozielecki, J. (red.). (2009). *Nowe idee w psychologii*. Gdańsk: GWP.
- Köhler, W. (1968). *Werte und Tatsachen* (M. Kofka, tłum.). Berlin: Springer.
- Lewin, K. (1917). *Kriegslandschaft*. *Zeitschrift für angewandte Psychologie*, 12, 440–447.
- Lewin, K. (1920). Die Sozialisierung des Taylorsystems. Eine grundsätzliche Untersuchung zur Arbeits- und Berufs-Psychologie. W: K. Korsch (red.), *Schriftenreihe Praktischer Sozialismus*, t. 4 (s. 3–36). Berlin-Fichtenau: Gesellschaft für Erziehung.
- Lewin, K. (1981a). *Cassirers Wissenschaftsphilosophie und die Sozialwissenschaften*. W: C.-F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, t. 1 (s. 347–365). Berno–Stuttgart: Hans Huber, Klett-Cotta.
- Lewin, K. (1981b). Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie. W: C.-F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, t. 1 (s. 233–277). Berno–Stuttgart: Hans Huber, Klett-Cotta.
- Lewin, K. (1981c). *Die Verwechslung von Wissenschaftssubjekt und psychischen Bewußtsein in ihrer Bedeutung für die Psychologie*. W: C.-F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, t. 1 (s. 111–125). Berno–Stuttgart: Hans Huber, Klett-Cotta.
- Lewin, M. (1986). *Psychologische Forschung im Umriß*. Berlin: Springer.
- Lewin, T. (2006). The Kurt Lewin I remember. W: J. Trempala, A. Pepitone, B. H. Raven. (red.), *Lewinian psychology. Proceedings of the international conference „Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology“ september10–12.2004, Bydgoszcz–Mogilno, Poland* (s. 291–297). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Lück, H. E. (1996). *Die Feldtheorie und Kurt Lewin*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Lück, H. E. (1997). Kurt Lewin – Filmmaker. W: W. Bringmann, H. E. Lück, R. Miller, Ch. Early, C. E. (red.), *A pictorial history of psychology* (s. 282–287). Chicago: Quintessence.
- Lück, H. E. (2001). *Kurt Lewin. Eine Einführung in sein Werk*. Weinheim: Beltz.
- Lück, H. E. (2008). *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*. Warszawa: Vizja Press&IT.

- Lück, H. E. (red.). (2009). *Kurt Lewin. Schriften zur angewandten Psychologie*. Wiedeń: Krammer.
- Lück, H. E. (2021). Kurt Lewin und Fritz Heider. Ihre Freundschaft, ihre Filme und ihre Theorien. W: J. McElvenny, A. Ploder (red.), *Holisms of communication. The early history of audio-visual sequence analysis* (s. 3–23). Berlin: Language Science Press.
- Lück, H. E., Miller, R., Sewz-Vosshenrich, G. (2008). *Klasycy psychologii*. Kraków: WAM.
- Marrow, A. J. (2002). *Kurt Lewin. Leben und Werk*. Weinheim: Beltz.
- Münsterberg, H. (1912a). *Die Amerikaner*. Berlin, E. S. Mittler & Sohn.
- Münsterberg, H. (1912b). *Psychologie und Wirtschaftsleben*. Lipsk: J. A. Barth.
- Münsterberg, H. (1915). *Amerika und der Weltkrieg*. Lipsk: J. A. Barth.
- Obuchowski, K. (2009). *Refleksje autobiograficzne psychologa*. Łódź: Wydawnictwo WSHE.
- Pankalla, A. (2011). *Mitocentryczna psychologia kulturowa Ernesta Boescha*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Popper K. (2006). *Zur Methodenfrage der Denkpsychologie*. W: T. E. Hansen (red.), *K. R. Popper. Gesammelte Werke in deutscher Sprache. T. 1. Frühe Schriften* (s. 187–260). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Schönplflug, W. (2000). *Geschichte und Systematik der Psychologie*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Schönplflug, W. (2006). Science in context: Lewin in Germany, and Lewin in the United States of America. W: J. Trempała, A. Pepitone, B. H. Raven (red.), *Lewinian psychology. Proceedings of the international conference „Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology” september 10–12.2004, Bydgoszcz–Mogilno, Poland* (s. 33–45). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Schönplflug, W. (red.). (2007). *Kurt Lewin – Person, Werk, Umfeld*. Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Schultz, D. S., Schultz, S. E. (2008). *Historia współczesnej psychologii*. Kraków: Wyd. UJ.
- Sprung, L., Schönplflug, W. (red.). (1992). *Zur Geschichte der Psychologie in Berlin*. Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Stachowski, R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej*. Warszawa: Scholar.
- Stachowski, R. (2006). Kurt Lewin's Prussian/Polish Mogilno episode. W: J. Trempała, A. Pepitone, B. H. Raven (red), *Lewinian psychology. Proceedings of the international conference „Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology” september 10–12.2004, Bydgoszcz–Mogilno, Poland* (s. 23–32). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Trempała, J., Pepitone, A., Raven, B. H. (red.). (2006). *Lewinian Psychology. Proceedings of the international conference „Kurt Lewin: contribution to contemporary psychology” september 10–12.2004, Bydgoszcz–Mogilno, Poland*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Witkowski, R. (2006). Lista wyborcza gminy poznańskiej z 1935 roku, do druku przygotował Rafał Witkowski. *Kronika Miasta Poznania. Poznańscy Żydzi*, 3, 275–289.
- Wundt, W. (1920). *Erlebtes und Erkanntes*. Stuttgart: A. Kröner.
- Zeidler, K. W. (2011). Neokantyci i psychologia. Przyczynek do metodologii Kurta Lewina. W: W. Zeidler, H. Lück (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym* (s. 291–300). Warszawa: Vizja Press&IT.
- Zeidler, W. (2009). „Krajobraz wojenny” Kurta Lewina: reportaż czy projekt nowej metodologii. W: W. Zeidler (red.), *Psychologia w okresie międzywojennym* (s. 159–178). Warszawa: Vizja Press&IT.
- Zeidler, W. (2011a). Krytyka taylorizmu jako kolejny krok w rozwoju metodologii Kurta Lewina. W: W. Zeidler, H. Lück (red.), *Psychologia europejska w okresie międzywojennym. Sylwetki, osiągnięcia, problemy* (s. 371–389). Warszawa: Vizja Press&IT.
- Zeidler, W. (2011b). Wolfgang Köhler–Hans Geitel: korespondencja z lat 1907–1920. *Studia Psychologica*, 11(2), 129–148.
- Zeidler, W. (2012). Wolfgang Köhler: die Verantwortung für eigene Identität. W: T. Herrmann, W. Zeidler (red.), *Psychologen in autoritären Systemen* (s. 248–269). Frankfurt nad Menem: Peter Lang.
- Zeidler, W. (2016). Czy polska psychologia ma swoją historię? Różne oblicza historii psychologii. *Studia Psychologica*, 16(1), 5–21. <https://doi.org/10.21697/sp.2016.16.1.01>
- Zeidler, W. (2018). *Psychologia i psychotechnika w twórczości Franciszki Baumgarten*. Warszawa: Liberi Libri.
- Zeidler, W., Lück, H. E. (2011). *Psychologia europejska w okresie międzywojennym. Sylwetki, osiągnięcia, problemy*. Warszawa: Vizja Press&IT.